

«МОЇ СПОМИНИ ПОЧИНАЮТЬСЯ В СТАВРОПОЛІ»

У довгому переліку міст, пов'язаних з подвижницьким життям Михайла Грушевського, провінційний російський Ставрополь має своє особливе значення, адже саме після переїзду в 1870 р. родини Грушевських до цього міста починається його раннє свідоме життя. «Мої спомини починають[ся] в Ставрополі, [...] починається моє свідоме життя», – написав згодом вчений у своїх «Споминах» [\[1\]](#).

«Спомини» Михайла Сергійовича, як і деякі інші родинні матеріали Грушевських, стали для нас головним джерелом у відтворенні їхнього життя на Північному Кавказі, самого бачення того краю. Важливі відомості додають дослідження краєзнавців Ставрополя, що дають можливість перекинути уявний місток у півторастолітню давнину, пройти містом за дитячими слідами Михайла Грушевського, побачити його через сприйняття Великого Українця.

Потрапивши до Ставрополя, Грушевські застали зовсім молоде місто, засноване 1777 р. То був форпост для подальшого проникнення Російської імперії на Кавказ. Навіть назва, що грецькою мовою означає «місто-хрест», неначе символізувала натиск могутньої православної імперії на непокірних мусульман – горян Кавказу.

↖ **Ставропольська фортеця з висоти пташиного польоту**
Кінець XVIII ст.
З колекції
Ставропольського державного музею-заповідника

Основою міста стала збудована на високому Кріпосному пагорбі потужна фортеця, біля якої виникли козацька станиця, солдатська слобода, а потім інші осередки життя. У 1822 р. Ставрополь став центром Кавказької області, а 1847-го – Ставропольської губернії. Грушевські з'явилися там усього через кілька років після закінчення півстолітньої Кавказької війни, і все навколо пам'ятало героїчну боротьбу кавказьких горців.

З Кавказом спершу познайомився Михайлів батько – Сергій Федорович Грушевський, який, виїхавши 1869 р. з Холма, пропрацював 1869/1870 навчальний рік у Кутаїській гімназії, знайшовши там «своє правдиве покликання» – організацію народної школи[2]. Тож 9 липня 1870 р. було затверджено його призначення на посаду інспектора народних училищ у Ставропольській губернії. До Ставрополя він забрав з собою дружину з дітьми, Михайлом і Ганною, та стару матір Марію Кирилівну й почав обживатись на новому місці.

У тому напівдикому краю, що швидко залюднювався за рахунок переселенців з російських та українських губерній, шкільна освіта була в жалюгідному стані. Школами «ніхто не займався, платня учителям від селянських громад асигнувалась неможливо мала, шкільних будинків дуже часто не було зовсім [...], учителями числились різні люди без усякого педагогічного цензу, ледве письменні, одставні солдати, церковники тощо, які вчили як Бог дав або й зовсім не вчили»[3].

Тож шкільну справу Сергієві Грушевському довелося будувати наново. Він «їздив від села до села, збирав на сходи сільські громади, переконував їх в користі освіти, заводив зносини з впливовими і грошовитими громадянами – найчастіше різними торговцями, використовував їх впливи в громаді, нахилив до жертв на будову й удержання шкіл»[4]. На Сергія Федоровича лягла й підготовка педагогічних кадрів. Чи не найбільшим його здобутком стала організація педагогічного класу при Ставропольській жіночій гімназії, з якого потім склався найкращий осередок учительства.

Виникає закономірне питання: що то була за гімназія? Поринувши в історію міста, бачимо, що йдеться про пізнішу Ольгинську гімназію –єдину жіночу гімназію в місті на час роботи там Сергія Грушевського. Та гімназія, створена, очевидно, за його активної участі в 1872 р. на базі училища для дівчаток, власного приміщення ще не мала, а містилася в приватному домі. У 1876 р. закладу було присвоєно ім'я великої княгині Ольги Федорівни Романової, яка була меценаткою закладу. Як тут не впізнати манеру Сергія Грушевського, що заводив зносини з «впливовими і грошовитими громадянами», використовував їхній вплив, заохочував різноманітними відзнаками до пожертв на шкільництво. Високе меценатство допомогло і з будівництвом приміщення, на яке Романова пожертвувала сорок тисяч рублів. Легко уявити Сергія Федоровича на урочистому закладенні будівлі гімназії на Воронцовській вулиці (тепер – проспект Октябрської Революції, 24), яке відбулося через пів року потому, як гімназію іменували Ольгинська (хоча вселилися в нове приміщення лише 1897 р.).

↗ Ставрополь. Будівля Ольгинської гімназії

Поштова картка початку ХХ ст.

Джерело зображення: <http://2stavropol.ru/oldstavropol/119-118>

Відомо, що в Ставрополі родина Грушевських за вісім років змінила три помешкання. Певно, спочатку статки молодого інспектора були дуже скромними. Тому першою їхньою адресою стала занедбана садиба купця Носова в далекім передмісті Воробйовка[5], що залишила в малого Михайла враження «чогось темного і понурого». У 1870-х рр. там були вулиці Перша Воробйовська (тепер Ф. Дзержинського) і Друга Воробйовська (тепер М. Морозова) з поперечними провулками. Точніше назвати адресу першого ставропольського помешкання вже, мабуть, не пощастить, та й зберігся від тих часів на колишній Воробйовці лише один будинок. У ньому зупинявся колись М. Лермонтов і, поза сумнівом, півтора століття тому цей дім бачили Грушевські.

↗ Ставрополь. Будинок 1830-х рр. – єдиний на колишній Воробйовці, що зберігся з часів Грушевських до наших днів

Теперішній вигляд

Джерело зображення:

https://stpravda.ru/20150313/domik_lermontova_v_stavropole_i_drugie_zdaniya_sv_yazannye_s_izve_83584.html

Саме на Воробйовці молода родина зазнала першої втрати. Як відомо зі «Споминів», до Ставрополя Сергій Федорович привіз із Київщини також стару матір – Марію Кирилівну (уроджену Ботвиновську). Час показав, що вона приїхала туди всього на кілька місяців – тільки дожити віку. Тож ще жевріла надія, що її могила, може, й лишилась на якомусь старому ставропольському кладовищі. Втім, зі Ставрополя повідомили, що хоч воробйовське Данилівське кладовище і збереглося (принаймні частково), але ідентифікувати могили того часу практично неможливо. Церковні книги втрачені...

Наступного року Сергій Грушевський переїхав з родиною до центру міста, оселившись «коло старого собору». Йшлося про Троїцький кафедральний собор, що, за спогадом вченого, стояв на «Николаевском проспекте» («Большой улице»).

↗ Троїцький кафедральний собор (у М. Грушевського – «Старий собор»)

Поштова картка початку ХХ ст.

Джерело зображення: <https://sobory.ru/photo/271254>

Грушевські безліч разів бачили ту споруджену 1817 р. святиню, її оточений металевою огорожею масивний, приземкуватий силует з важкою шестигранною банею і схожою, хоч і меншою, дзвіницею з 316-пудовим дзвоном. Мабуть, романтичну уяву малого Михайла захоплювали зображення на триярусному золоченому іконостасі храму, зокрема образ Іверської Божої Матері з Афону, з якою 14 (26) червня кожного року проводилася хресна хода вулицями Ставрополя. Тепер на місці собору стоїть готель «Інтурист»...

Пощастило з'ясувати, що другою після Воробйовки ставропольською адресою Грушевських став дім купця 2-ї гільдії Тутова Івана Дементійовича [6], який володів збудованим 1845 р. домом на розі «Николаевского проспекта» з Архієрейським провулком. На жаль, той будинок також не зберігся, в 1907–1913 рр. його замінила вишукана споруда «Аптеки Байгера». Її сучасна адреса: проспект К. Маркса, 50.

↗ Ставрополь. «Аптека Байгера», розташована на місці садиби купця Тутова, де в 1871-1872 рр. мешкала родина Грушевських

Сучасний вигляд

Фото В.В.Ольшевського

↗ Ставрополь. «Пам'ятник купцеві» поруч з «Аптекою Байгера» уособлює збірний образ місцевого купецтва

Сучасний вигляд

Джерело зображення:

<https://lookmytrips.com/5c74ec2eff9367026b096a82/pamiatnik-kuptsu-ff9367-161833>

Досі то були ще дуже ранні уривчасті дитячі спогади. Михайло Сергійович сам вважав, що він «вступив у світ, в зносини з людьми, тільки на третім помешканні – в домі Дячкових, куди ми перейшли, здається, восени 1872 р. і властиво з цього часу починається для мене вповні свідоме життя» [7].

Господар дому купець-гуртовик Христофор Христофорович Дячков запам'ятався Михайлові Грушевському як «доволі обмежений і непокірний вірменин, кривий на ногу і не швидкий на мову» [8]. Свій великий двоповерховий дім він придбав також у купця – Волобуєва.

Дім Дячкова вражав своєю масивною галереєю, колонадою, залізом окованими широкими дверима складів, а найбільше –крамницею. До тієї крамнички малий Михайло бігав залюбки. Там його хлопчачу «не без забобонного страху» уяву особливо дражнили зашиті в якісь шкіри «цибики» – кубічні пакунки з пресованим у плитки «калмицьким чаєм», переложеним китайським папером. Ще більше хвилювали дерев'яні скриньки з сірниками, від яких ішов важкий фосфорний запах: «А що, як загоряться» [9].

На верхньому поверсі цього, за виразом вченого, «мастодонтального» дому, було два помешкання: Дячкова і Грушевських. При цьому цупка пам'ять Михайла – тоді ще зовсім дитини, але природженого історика –зберегла переказ, що «в нашій помешканні, як казали, жив давніше архієрей Єремія, поки не побудовано осібною архієрейського дому» [10]. Неймовірно, але тепер ці дитячі спогади знаходять повне підтвердження в дослідженнях місцевих краєзнавців [11].

Архієрейський дом в Ставрополі. Не пізніше 1917 года.

Государственный архив Ставропольского края. 0-2923.

↗ Ставрополь. Архієрейський дім

Не пізніше 1917 р.

Поштова картка з колекції

Ставропольського державного музею-заповідника

Малому Михайлові подобалось їхнє помешкання в тому домі –не розкішне, не декоративне, але солідне, просторе, ясне й чисте,, як і вид з нього на гостині ряди і собор. Там, зокрема, були їхня вітальня, кімната матері з меншими дітьми, батьків кабінет, і, зрештою, кімната, де жив він з батьком.

Але, наскільки гарним здавалось помешкання, настільки нецікавим і нудним сприймалось подвір'я дому, вимощене плитами пісковіку без жодної травинки, оточене різноманітними господарчими будівлями. Його юну вразливу душу гнітив весь навколишній міський пейзаж з «глиниськами» під соборною горою, де в центрі міста топили щенят, з незабгненним поєднанням вишуканої архітектури з незавершеністю і занедбаністю. «Таким був взагалі тодішній Ставрополь, закромлений на велике, показне місто, – тільки не доведений до кінця»^[12], – через багато років підсумував вчений.

Дім Дячкова був у самому центрі міста. Зі «Споминів» знаємо, що з вікон їхньої великої зали відкривався вид на гостині ряди і собор, що їхня вулиця (на той час вона звалась Вірменською, тепер – вулиця Шаумяна) з одного боку виходила на «Нижній базар», а з іншого – на «Большую улицу» з бульваром акацій посередині. Тепер, через півтора століття, впізнати ці місця здавалось майже неможливою справою, тим більше, що сам вчений признавався, що не знав точно справжніх назв цих вулиць. Але після консультацій з ставропольськими науковцями стало зрозуміло, що «Большая улица» з бульваром акацій – це насправді «Большой проспект», який багато разів змінював назву, зокрема на дореволюційних листівках він відомий як «Николаевский проспект», а нині це проспект Карла Маркса – головна магістраль Ставрополя.

↑ Ставрополь. «Николаевский проспект» («Большой проспект», за «Споминами» М. Грушевського – «Большая улица»), на який виходила вулиця Вірменська з домом, де мешкали Грушевські. На цей проспект батьки виводили на прогулянки малого Михайла. Початок ХХ ст. Поштова картка з колекції Ставропольського державного музею-заповідника

Неодноразово згадуваний у «Споминах» собор, а точніше Собор ікони Казанської Божої матері (в народі – Казанський собор), теж був зовсім поруч, на Кріпосній горі. Коментуючи свої дитячі враження, вчений уже на схилі літ писав, що «собор був побудований солідно, не жалуючи коштів. Дзвіниця була висока й доволі гарна, хоч в іншій стилі, ніж собор»^[13].

↗ Казанський собор у Ставрополі
Кінець XIX–початок XX ст.
Поштова картка з колекції
Ставропольського державного музею-заповідника

Дзвіницю освячували 1873 р. –вже за Грушевських, і вони могли бути присутніми на цій події. Її оригінальний чотиририбусний силует висотою 98 м (для порівняння: Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври – 96,5 м) відразу став головною домінантою Ставрополя. Хоч сам Казанський собор з'явився раніше (1847 р.), але й він для Михайла Сергійовича був «новим собором».

Казанський собор запам'ятався вченому ще й тому, що Кріпосна гора, на якій він стояв, стала місцем, куди його малого з ще меншою сестричкою водили в «примусову гулянку». Їхній шлях до собору пролягав довгими і широкими масивними кам'яними сходами «Парадної (Красной, Соборной) лестниці» від площі на «Большой улице», де стояла Міська дума[14].

↗ Ставрополь. Будинок Міської думи
Кінець XIX–початок XX ст.
Поштова картка з колекції
Ставропольського державного музею-заповідника

Саме з дзвіниці Казанського собору було сфотографовано найкращі панорами Ставрополя. У фондах Історико-меморіального музею Михайла Грушевського є, зокрема, дореволюційна поштова картка з одним із таких знімків. На ній бачимо головно територію колишньої фортеці, а за горою на задньому плані сховався Йоанно-Маріїнський жіночий монастир, про який ще йтиметься далі.

↖ Панорама Ставрополя кінця XIX–початку XX ст.
Вид з дзвіниці Казанського собору
Поштова картка з колекції
Історико-меморіального музею Михайла Грушевського

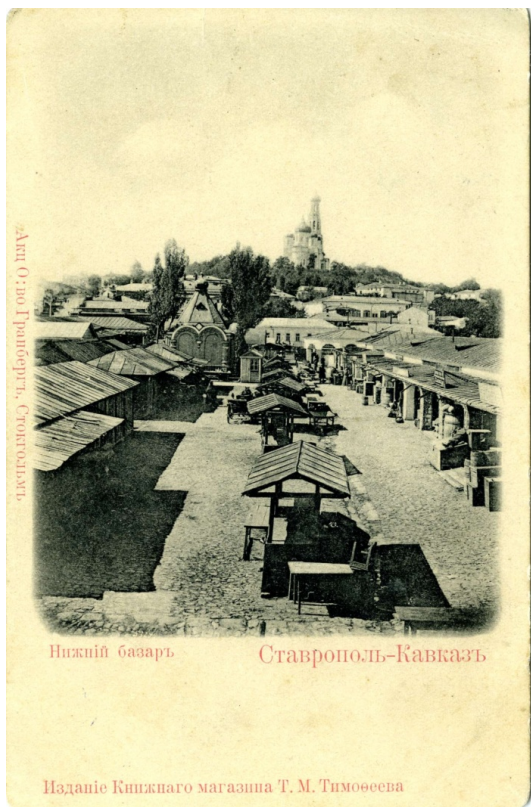

↖ Панорама Ставрополя з Гостиним рядом (вид з дзвіниці Казанського собору)
Початок XX ст.
Поштова картка з колекції
Ставропольського державного музею-заповідника

З наступного зробленого з дзвіниці знімка постає панорама на Гостиний ряд – три корпуси, з'єднані галереями, що виходять на «Николаевский проспект». Над центральним корпусом Гостиного ряду підноситься невеликий купол Рядської церкви (Спаса Нерукотворного), збудованої завдяки вже відомому нам купцеві Ігнату Волобуєву. Ще нижче – крамнички Старого Гостиного ряду, а ліворуч від них, на самому обрізі картки бачимо частину двоповерхового будинку, до якого примикає Дім Волобуєва (Дячкова). На жаль, уже за кадром...

Гостиним рядом називалась і вся вулиця, не зважаючи на свою офіційну назву «Вірменська»^[15]. У «Споминах» Михайло Грушевський використовував для локалізації свого тогочасного проживання назви «гостинні ряди» та «Нижній базар» («Нижнім базаром» зветься не лише сам ринок, але й місцевість навколо). То був торговельний осередок міста.

Добре знайомою вченому була і сусідня з Нижнім базаром Ярмарочна площа, де восени під Покрову за Триумфальною брамою відбувались описані ним ярмарки: «Ярмарка там була в ті часи велика, тривала кілька днів і відвідування її було теж чималою подією в нашій житті. Але цікавого було там небагато – більше по кухонній часті: привозили величезні транспорти риби – в'яленої, сушеної, маринованої, величезні осетри, білуги, севрюги, балики, ікра, гриби сушені й мариновані, солоні в бочках перепелиці, варення з північних губерній, варення на сахарі й на меду. Все се, як на теперішні часи, було дуже дешево»^[16].

↗ Ставрополь. Нижній базар на тлі Кріпосної гори з Казанським собором
Кінець XIX–початок XX ст.
Поштова картка з колекції
Ставропольського державного музею-заповідника

Отже, приблизну локалізацію дому Дячкова подає сам Михайло Грушевський. Та чи можна точніше? Наполеглива співпраця з науковцями Ставрополя дозволяє назвати навіть його точну адресу: вулиця Шаумяна (колишня Вірменська), 18. Будинок зберігся! Його тепер займають мирові судді Ставропольського краю.

↗ Будинок Дячкова, де в 1872–1878 рр. мешкала родина Грушевських
Ставрополь, вулиця Вірменська (тепер Шаумяна, 18). Початок XX ст.
З колекції Ставропольського державного музею-заповідника

↗ Будинок мирових суддів (у XIX ст. – будинок Волобуєва, а потім Дячкова), де в 1872–1878 рр. мешкали Грушевські
Ставрополь, вулиця Шаумяна, 18
2016 р. Фото В.В. Ольшевського

Але як проходило Михайлове дитинство в цьому місті? Судячи зі «Споминів» (наголосимо, що вони суб'єктивні, як і спогади будь-кого з нас), досить нудно й одноманітно. Він не мав ні притаманного для України буяння зеленої природи, ні знайомих дітей в тій околиці, а тому виростав виключно в товаристві дорослих. Чи не тому сприйняття дитини часом виглядало на диво по-дорослому?

Це неодмінно позначалось на стосунках з ровесниками: «На яких-небудь публічних забавах, в театрі, цирку ми не бували, і я взагалі по своїй несміливості, вихованій обставинами життя, і не рвався до них. Пам'ятаю якось карусель, хлопців, що, сидячи на дерев'яних кониках, збивали кільця – ся забава здавалась мені дуже цікавою, але я не насміявся узяти в ній участь – не стільки тому, що страшивсь якоїсь небезпеки, а тому більше, що побоювався якою-небудь незручністю себе осмішити» [17]. Думається, що ще й через відсутність у його житті звичних дитячих розваг ставропольське життя видавалось таке «до відчаю нудне».

Але були й винятки. Особливо після знайомства Грушевських з родиною Гришковських – далеких родичів матері, Глафири Захарівни, яких доля занесла також на Кавказ. Тож несподівано, за спогадом Михайла Грушевського, дружба з їхнім сином – на пару років старшим Іваном Гришковським – «внесла силу нового елементу, нового матеріалу [...]». Страшенно се було цікаво – мандрувати на другий кінець міста, їздити чи ходити пішо, зоставатися там на нічліг чи мати у себе дома нічліжан-дітей» [18].

Іншим приємним винятком у ставленні до прогулянок містом і «бульваром з акаціями посередині» стали присутні там «цукерники з своїми вітринами, які вони виносили і ставили на складних столах, щоб торгувати дешевими копійковими цукерками власного виробу – тут були печатки, коники, пташки, палочки і всякі інші штуки з різнокольорового карамелю: жовтого, червоного і чорного, маківники, м'яткові цукерки і т. ін. [...] І так перспектива дістати по п'ятаку на цукерки і з тої okazji оглянути вистави сих делікатесів і зробити з них відповідний вибір осолоджував нам сумну прогулянку по сьому порожньому вдень і безнадійно нудному бульварі» [19].

↗ Ставрополь середини ХІХ ст. Гравюра І. Лепаловського
1990-ті рр.
З колекції Ставропольського державного музею-заповідника

Той «бульвар», якому так перепало в Михайлових дитячих враженнях (пам'ятаємо, що насправді то був «Большой проспект», а пізніше– «Николаевский проспект»), як головна магістраль міста, був увічнений на багатьох ставропольських знімках. Його невеликий відрізок ми бачимо і на цікавій сучасній гравюрі, яку в манері давніх часів створив художник Іван Лепаловський на основі численних поштових карток із видами міста. Її більшу частину займає вже відома нам Кріпосна гора (інші назви – Соборна, Кафедральна і... Комсомольська) – місце Ставропольської фортеці з інтендантськими будівлями. На лівому краю гравюри – кут будівлі Олександрівської жіночої гімназії (створена 1880 р. з училища для шляхетних дівчат), ще лівіше, за межами гравюри – вже відома нам Воробійовка та Йоанно-Маріїнський жіночий монастир. У правій частині панорами на краю Кріпосної гори височить Казанський кафедральний собор з дзвіницею. Біля правого обрізу гравюри під горою вдалині видніються дві споруди на Нижньому базарі. На жаль, дім Дячкова виявляється поза правим обрізом гравюри. Десь там, «на Нижнім базарі», мешкали Грушевські. Нарешті, внизу бачимо невелику частину так добре відомої нам зі «Споминів» «Большой улицы» з бульваром акацій посередині, по якому водили на прогулянку Михайла і Ганну Грушевських, а скоріше – виганяли «всією силою батьківського авторитету»[20].

Неодмінно маємо зауважити, що батьківський авторитет у Михайлових очах завжди був дуже високим. Мешкаючи в домі Дячкова в одній кімнаті, батько і син багато спілкувались. Сергій Грушевський вчив сина українських пісень і колядок, багато розповідав про рідний край, що розвивало його «національно-романтичне почуття». Батько мріяв колись повернутись на рідну Київщину.

Вже тоді вони відчували себе маленькою часточкою України на чужині. Тому так бережно ставились одне до одного, так чекали Грушевського-батька з тривалих і небезпечних інспекційних поїздок Ставрополлєм.

До Ставрополя Сергій та Глафіра Грушевські привезли двох дітей: Михайла та Ганну. За наступні вісім років у родині з'явилися ще Захар (прибл. 1871-72 р. н.), Федір (прибл. 1875 р. н.) та Олександр (1877 р. н.). Той щасливий час у житті родини зафіксував старий фотознімок, зроблений не пізніше 1877 р. в якомусь з перших ставропольських ательє.

↗ Сергій та Глафіра Грушевські з дітьми
Діти зліва направо: Захар, Ганна, Федір (на руках матері), Михайло.
Ставрополь. Не пізніше 1877 р.
Світлина з колекції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського

Відомо, що родина Грушевських все ж іноді виїжджала зі Ставрополя – життя серед каміння міста набридало і батькам. Тож у «Споминах» зустрічаємо згадки про подорож до великого села Прасковії на Кумі[21] – центру місцевого виноградного промислу, до Кисловодська, де Михайло побачив казкову природу Кавказу, ну і, звичайно ж до України – в мамине село Сестринівку, що заслуговує на окрему розповідь. У 1877–1878 рр. Грушевські переїжджали на літо до приміського жіночого монастиря, де оселялись у монастирській «гостинниці» і відпочивали в монастирському гаю. Це було дуже зручно, адже туди від їхнього помешкання на Нижньому базарі можна було ходити навіть пішки. Безперечно, то був Йоанно-Маріїнський жіночий монастир[22] – інших у Ставрополі не було.

↖ Ставрополь. Иоанно-Мар'їнський жіночий монастир з собором Івана Предтечі
Кінець XIX–початок XX ст.
Поштова картка з колекції
Ставропольського державного музею-заповідника

Підростаючи у Ставрополі, малий Михайло Грушевський все більше пізнавав це місто. І разом із ним і ми з вами, вчитуючись тепер у його «Спомини», ще багато могли б дізнатись цікавого, якби родина хоча б на кілька років довше затрималася там. Але...

Можна припустити, що, як і більшість молодих родин, Грушевські вважали своє місце проживання тимчасовим, виношуючи плани на краще майбутнє. До того ж відчутно напружились відносини Сергія Федоровича з губернатором та архієреєм. Спершу він подумував повернутись до Кутаїсі з його теплим кліматом і розкішною природою, але потім у Сергія Федоровича виник план помінятися посадами з директором шкіл сусідньої Терської області Орловим, який теж був у напружених відносинах з місцевою адміністрацією. Тож наприкінці серпня 1878 р. родина покинула Ставрополь – кіньми до станції Невинномиської, а звідти в перший раз вони поїхали нововідкритою владикавказькою залізницею до іншого, ще молодшого міста Владикавказ. Але то вже буде зовсім інша розповідь.

Автор висловлює щирю вдячність Ставропольському державному музею-заповіднику, а особливо молодшому науковому співробітнику відділу історії Валерію Вікторовичу Ольховському, за надані відомості з історії Ставрополя та рідкісні ілюстративні матеріали з правом їх публікації.

Микола КУЧЕРЕНКО

[1] Грушевський М. Спомини / Публікація С. Білоконя // Київ. 1988. № 9. С. 122.

[2] Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 1, арк. 26-29зв.

[3] Грушевський М. Спомини // Київ. 1988. № 9. С. 125.

[4] Там само.

[5] Воробйовка була одним з перших місць для поселення солдатів, які по закінченні служби бажали залишитись у Ставрополі. Для них у 1810-х рр. було відведено великий пустир на захід від міста, де тепер розташована площа Леніна. За ім'ям першого відставника-поселенця Петра Воробйова передмістя стали називати Воробйовським. На час появи там Грушевських Воробйовка вже була частиною Ставрополя, але вираз «Воробйевское предместье» поміж містян зберігався мало не до середини XX ст. (відомості надані молодшим науковим співробітником відділу історії Ставропольського державного музею-заповідника В.В. Ольховським).

[6] Хоч в опублікованому тексті «Споминів» згадується, що Грушевські «жили в домі купців Тулових», але прізвище Тулов нічого не говорить дослідникам Ставрополя – насправді в тій місцевості мешкали купці Тутови. Певно, маємо невірне відчитання рукопису.

[7] Грушевський М. Спомини // Київ. 1988. № 9. С. 123.

[8] Там само. С. 130.

[9] Там само. С. 124.

[10] Там само.

[11] Архієрей Єремія, колишній вікарій Київської митрополії і єпископ Чигиринський, був першим очільником нової Ставропольської єпархії, заснованої на Північному Кавказі 1843 р. З його іменем пов'язується поширення християнської освіти, будівництво храмів, організація доброчинності. В тому домі (на той час він ще належав Ігнатію Волобуєву) Єремія прожив два роки, влаштувавши на другому поверсі домову Хрестову церкву з похідним полотняним іконостасом (відомості надані молодшим науковим

співробітником відділу історії Ставропольського державного музею-заповідника В.В. Ольховським). Зі «Споминів» те приміщення відоме як «так звана «холодна кімната», де не було печі, і вона служила за комору, казали, що перед тим там була архієрейська молільня» (*Грушевський М. Спомини // Київ. 1988. № 9. С. 124.*)

[12] *Грушевський М. Спомини // Київ. 1988. № 9. С. 124.*

[13] Там само. С. 131.

[14] Міська дума була збудована ще задовго до приїзду Грушевських – 1849 р. Її будівля збереглася до сьогодні, тепер її займає Ставропольське крайове художнє училище. Сучасна адреса: проспект К. Маркса, 81.

[15] Тут маємо повернутись до витоків міста. Від самого часу будівництва Ставропольської фортеці та розташованої неподалік козацької станиці-слободи в лісі між ними з'явилась просіка з різноманітними крамницями (поміж них – дві м'ясні й одна хлібна крамниця Волобуєва) та іншими закладами. На початку XIX ст. на просіці побудувались також кілька десятків вірменських родин торговців та ремісників, і незабаром просіка перетворилась на Вірменську вулицю (тепер вулиця Шаумяна). Ставропольські краєзнавці характеризують цю вулицю як «Гостиний ряд». У швидко зростаючому місті задля впорядкування торгівлі в 1832 р. було споруджено Гостиний двір, до якого перенесли з просіки хаотично розташовані торговельні заклади. То був тогочасний торговельний центр, де можна було придбати все, що завгодно. Решта крамниць залишились, створюючи цілий торговельний квартал. Там поруч був і Нижній базар, який і досі є найстаріший і найбільший у Ставрополі (відомості надані молодшим науковим співробітником відділу історії Ставропольського державного музею-заповідника В.В. Ольховським).

[16] *Грушевський М. Спомини // Київ. 1988. № 9. С. 133.*

[17] Там само. С. 132.

[18] Там само. С. 133.

[19] Там само. С. 131.

[20] Там само.

[21] Прасков'я – село у складі Будьонновського району Ставропольського краю Російської Федерації на правому березі ріки Куми за 220 км від Ставрополя. З 1820 р. там почало розвиватися промислове виноробство, родоначальниками якого стали Федір Ребров та його син Олексій, побудувавши в Прасков'ї завод шампанських вин. Їхнє «Ребровское шампанское» стало широко відомим у Російській імперії. До сьогодні с. Прасков'я зберігає статус столиці виноробства на Ставрополі.

[22] Йоанно-Маріїнський жіночий монастир заснував у 1847 р. в передмісті Ставрополя вже відомий нам архієрей – єпископ Кавказький Єремія. Центром обителі став збудований у 1848–1852 рр. собор Івана Предтечі. Михайло Грушевський його, безперечно, бачив, хоч і не згадував у «Споминах», мабуть, храм не справив на нього особливого враження: архітектурний ансамбль склався вже згодом. На початку XX ст. Йоанно-Маріїнський монастир увійшов до числа найбільших на Півдні Росії. Там було п'ять кам'яних церков з дзвіницями, школа для дівчаток, художні майстерні. Але 1921 р. монастир був зачинений, а згодом зруйнований. Тепер він знову працює, відомо про плани щодо відбудови його архітектурного ансамблю.

ЗАЛИШИТИ ВІДПОВІДЬ

Опублікувати коментар

МУЗЕЙ ВІДЧИНЯЄ ДВЕРІ ДЛЯ ВІДВІДУВАЧІВ

«Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ»

КУЛЮНЯ/КАТРУСЯ/КАТЕРИНА МИХАЙЛІВНА

«МІЙ СВІТЕ ЗАТИШНИЙ, МОЯ УТІХО МИЛА»:
ОСВІДЧЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

«Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського» © 2017

е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Попередня версія сайту

Музей працює щоденно, крім понеділка, з 10:00 до 18:00

Київ, вул. Паньківська, 9
Тел.: (044) 288-28-07